

УДК 37(477)(092)

Дар'я Хрипун

ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТВОРЧОСТІ (ДОКТРИНИ) В. СИПОВСЬКОГО

Вдосконалення сучасної шкільної освіти зумовлює необхідність пошуку шляхів виховання особистості, здатної набувати нових знань, усвідомлювати цінності, правила поведінки, що є основними характеристиками дисциплінованої, вихованої людини. Це зумовлює необхідність удосконалення форм, методів і прийомів виховання, які забезпечили б розуміння учнями значення дисципліни у навчально-виховному процесі школи, позашкільному та повсякденному житті.

Успішність розв'язання проблем, пов'язаних із формуванням дисципліни учнів, залежить від правильного розуміння сутності шкільної дисципліни, не як засобу покарання, а як обов'язку дотримуватися певного встановленого порядку, що забезпечує життєдіяльність колективу. Вивчення педагогічних поглядів В. Сиповського, відомого педагога, допомагає знайти шляхи розв'язання цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, автори яких займалися вивченням цієї проблеми, показав, що на різних етапах розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики проблема дисципліни учнів була актуальною. Так, у другій половині XIX – на початку XX ст. цій животрепетній проблемі присвятили праці М. Демков, К. Лебединцев, Т. Лубенець, С. Миропольський, М. Пирогов, С. Русова, Я. Чепіга та ін. На початку XX ст. проблему дисципліни учнів проаналізовано Л. Адріановим, Н. Левітовим та ін. У другій половині минулого століття її ґрунтовно вивчали В. Гмурман, А. Макаренко, Е. Монозон, В. Сухомлинський та ін. Незважаючи на значну кількість наукових праць з різних аспектів дисципліни особистості, на сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики все ще бракує цілісного історико-педагогічного дослідження, присвяченого комплексному висвітленню проблеми дисципліни учнів у школі.

Мета статті – проаналізувати педагогічну творчість (доктрини) В. Сиповського щодо особливостей шкільної дисципліни.

Як відомо, з проблемою навчання нерозривно пов'язана і проблема шкільної дисципліни: їх поєднання – це дух школи, успішної чи проблемної. Питанню, що стосується дисципліни, відомий історик і педагог присвятив окрему статтю «О дисциплине в школе» з таким епіграфом: «Керувати собою – є найважче з усіх мистецтв» [3, с. 781]. «Найбільше зло шкільного життя», як вважає досвідчений вихователь, – «це та ворожнеча, та прірва, яка утворюється між учителями і учнями,

вихователями та вихованцями, які являють у більшості випадків два ворожі табори, що ведуть між собою безперервну, часом жорстоку боротьбу» [4, с. 879]. Що ж породжує цю боротьбу, це сумне ненормальне ставлення? Виникає це насамперед через абсолютно неправильний погляд на дисципліну [4, с. 879].

Вихователь часто не думає враховувати індивідуальні особливості характеру учнів, їх сімейні обставини; в більшості випадків він – представник звичайної, пересічної дисципліни, він дотримується того погляду, що дисципліна має бути строга і непорушна, і тому цілком послідовна, і всякий проступок повинен вести за собою встановлене покарання. Такий вихователь, звичайно, не може стояти близько до дітей; ставлення їх до нього схоже на ставлення публіки до городского. Зате вихователь, який справді любить дітей, розуміє їх дитячий світ, їх психологію, який входить в інтереси своїх вихованців, неминуче матиме в їх очах великий моральний авторитет, так що йому не важко встановити і зовнішню дисципліну [4, с. 880]. Інший же женеться все життя за дисципліною, як за казковою, неловимою жар-птицею, робить якесь особливе обличчя, надає йому строго прокурорського виразу, а натопч учнів все ж дивиться на нього, як на поліцейського офіцера, командувача, що до хрипоті кричить: «Осади! Осади! Хоча публіка уже достатньо осадилася і далі осаджувати нікуди» [4, с. 881]. В такому випадку, в учнів завжди помічається злобно глузливій настрій, що передує гучному протесту.

За словами В. Сиповського, «найсуворіша дисципліна, заснована на страху покарання», яка завжди скасовувала справжнє виховання і породжувала здебільшого два видатних типи вихованців, безстрашних або відчайдушних, готових на всілякі зухвалі витівки, здатних навіть і деяких своїх наставників тримати в страху, – і заляканих боягузів, у яких з боягузством розвивалися скритність і злоба, як відомо, нерозлучні супутники боягузтва. Ці залякани, при повній впевненості у безкарності, при безсумнівній можливості приховати кінці у воду, здатні були в злобних витівках перевершити навіть відчайдушних [4, с. 882].

Будучи гуманістом, В. Сиповський гаряче протестує проти згубної омани, що для нагляду за дітьми не потрібно особливого освітнього цензу. І стверджує, що це «сумне непорозуміння! Ні, і тисячу разів ні! Не про дисципліну в її загальноприйнятому сенсі повинна дбати школа, а про правильний виховний вплив на своїх вихованців, а для такого впливу потрібні люди, які розуміють велике завдання виховання, отже, люди, добре освічені, мало того, здатні за характером, за духовним складом до цієї важливої справи» [4, с. 882]. Найбільше зло шкільної дисципліни полягає в тому, що своєю найголовнішою метою вона вважає зовнішнє благополуччя. Мудрий вихователь зауважує, що «пред'явити десяток чи півтора правил дев'ятирічному хлопчику чи дівчинці такого ж віку і звернути увагу на те, що за невиконання їх буде покарано – не тільки не

означає розвивати в дітях почуття обов'язку і законності, а зовсім навпаки – привчати їх з перших же кроків життя, коли вперше у дитини є обов'язки, до думки, що виконання їх чомусь вважається важким, неприємним, так що потрібно заздалегідь налякати їх покаранням. З перших же кроків свідомого життя вихованець бачить, що закони, які подані йому у вигляді шкільних правил, часто-густо можуть бути порушені, що самі стягнення, які наступили за порушенням, зовсім не такі вже страшні. Словом, передчасними дисциплінарними правилами найчастіше плондрується закон: замість того, щоб дивитися на нього, як на священну, непорушну заповідь, як на вираз морального обов'язку, в школі з дитячих років звикають бачити в ньому дріб'язкові, довільні, зайві вимоги осіб, наділених владою, що можуть карати. Покарання ж не тільки втрачають моральне значення, але мало помалу від частого вживання і зовсім втрачають навіть своє страхітливе значення, якщо тільки поступово не збільшується їх суворість» [4, с. 883]. Як доказ цього останнього положення автор статті «О дисципліне в школе» наводить один зі своїх дитячих спогадів. У тому пансіоні, де він навчався, утримувачем був добродушний дідусь, великий любитель тілесних покарань, обов'язково кожен суботу карав різками в пансіонській бані всіх, хто провинився за тиждень. Прочитавши список – їх набиралося зазвичай від 15 до 20 осіб, – він доволі добродушно додавав: «Ну, тепер підемо в баньку щмагатися!». Він ішов попереду, а за ним юрбою йшли «шмагатися» діти, при чому деякі з них підстрибували і пританцьовували. Досить часто і дуже звично дивився директор пансіонату на різки, так само на них почали дивитися і вихованці [4, с. 883].

Між іншим, тілесні покарання в школах на початку ХХ століття настільки відійшли в минуле, що інцидент з учнями однієї петербурзької гімназії, яких відшмагали, змусив говорити про себе весь Петербург: але інші покарання все ще практикувалися, приймаючи іноді крайній характер. В. Сиповський розповідав, як одного разу йому довелося порозумітися з наставником гімназії, який наказав одному учневі, що не з'явився в якийсь царський день до обідні, з'явиться за те в суботу до всеношної. «Це призначено у вигляді покарання?», – з наголосом запитав мудрий вихователь. «У вигляді покарання», – підтвердив співрозмовник. «І ви знаходите можливим ставити відвідування церкви як покарання? Ви вважаєте, що це сприяє розвитку релігійного почуття?» [2, с. 55]. Наставник знітився і не знав, що сказати: очевидно, він ні разу не подумав про доцільність такої кари.

Але тоді виникає питання, як все ж таки виробляти у дітей хороші звички, почуття обов'язку, старанність, акуратність, властивості, необхідні для кожної порядної і культурної людини? Аж ніяк не за допомогою правил, які занадто рано нав'язуються, а шляхом практики, прикладу, вправ. Як вважав відомий педагог, справжній вихователь має розуміти, що погані звички хлопців треба усувати і послаблювати протилежними

звичками: бачити, наприклад, неохайного хлопчика, що проходить з погано вимитими руками в клас, і не полінуватися раз п'ятдесят підряд оглянути його і послати митися і досягне того, що вихованець звикне до охайності. Так справжній вихователь повинен діяти і в інших випадках. Результат той, що у такого наставника діти мало помалу звикнуть з своїми обов'язками; старанність, акуратність стане як би їх природною і довговічною властивістю [4, с. 884].

Наглядач – прихильник дисципліни, який бажає бути тільки хорошим поліцейським стражем і, на його думку, всяка провина має нести за собою покарання, в очах учнів виступає «ловцем-сищиком», якому приємно зловити порушника правил і піддати покаранню. Обдурити, перехитрити такого сищика, на погляд вихованців, справа не тільки дозволена, а й бажана [4, с. 884]. Припустимо, відкритий навчальний заклад з деякою натяжкою відповість на все це, що його справа не виховання, а навчання, а виховання – обов'язок родини [4, с. 885]. З подібним виправданням, звичайно, ніхто не погодиться, але інтернат на свій захист не може навіть вимовити і цих слів. І там, за словами автора статті, панує та ж горезвісна дисципліна, одна тільки дисципліна, хоча саме в інтернатах виховання і повинно стояти на першому плані. Все направлено лише до дотримання зовнішнього порядку, майже в кожному навчальному закладі ви знайдете штрафний журнал [4, с. 886]. Життя молоді тут монотонне, одноманітне, невимовно нудне; одній і тій же дисципліні підпорядковані як малі дев'ятирічні хлопці, так і вісімнадцятирічні юнаки [4, с. 892]. Самі стіни, здається, заражені нудьгою, як отрутою, а звідси веде свій початок і перевтома. Як зауважує В. Сиповський, нудьга в класі, де все ж є невідкладна справа, якою треба зайнятися, ніщо в порівнянні з тією, яка панує в пансіоні в позаурочний час. Хочеться пробігтися по залі – заборонено, хочеться прочитати цікаву книгу, але вона підлягає цензурі прискіпливого наглядача, і він її відбирає [4, с. 891].

Нудьга для дітей є спонукою всіляких витівок, і чим більша різниця між наглядачами і вихованцями, чим старші вони, тим війна стає більш обдуманною і небезпечною для обох сторін [4, с. 892]. Все заборонене набуває особливої принадності, починаючи від куріння і кінчаючи спиртними напоями [4, с. 893]. Повна відсутність у житті інтернату елемента радості і задоволення робить його схожим на життя подвижників, з тою лише великою різницею, що останні здебільшого люди, стомлені життям, добровільно прирікають себе на монастирське життя, а тут діти, які ростуть і фізично, і духовно, а для всього, що росте, що розвивається, насамперед потрібні тепло і світло і в прямому, і в переносному сенсі. А цього немає в інтернатах або занадто мало. Бадьорий, веселий настрій – ось той стан, в якому повинна перебувати молодь, якщо хочуть виховати з неї хороших діяльних людей. Це необхідна умова здоров'я – і фізичного, і духовного [4, с. 898]. Як ліки від цієї мертвотної нудьги, як засіб до

підтримання у вихованцях життєрадісного настрою, досвідчений вихователь знову-таки вказує на рухливі ігри на чистому повітрі, ручну працю і естетичне задоволення. Внесення до життя школи, особливо закритої, по можливості, більшою мірою елемента осмисленого задоволення, здорових розваг, вільної праці – справа першорядної важливості.

Відомо, що ці благі наміри талановитого педагога починають здійснюватися у в часи урядування міністра освіти П. Ванновського [2, с. 56], хоча поліпшення ці вводилися гомеопатичними дозами. Тим не менш, де-не-де організовувалося те, про що говорив В. Сиповський: хори співаків і аматорів співу, гімназичні оркестри, ковзанки і крижані гори, зрідка заміські екскурсії. Літературні читання та бесіди не так заохочувалися, на жаль, але і вони набували мало-по-малу права громадянства. Але все це робилося, вивчення йшли повільно, а до них дисципліні, немов Ваалу, приносилося багато людських жертв у вигляді видалених зі школи пустунів, грубіянів [2, с. 57].

Виховну дисципліну змішують із службовою, з військовою дисципліною [3, с. 794]. Вихователь не думає про психологію дитини, вимагає від неї активної уваги, тоді як вона здатна більше до пасивної: її увага більше залежить від сили враження, ніж від тих чи інших асоціацій, як у дорослого [3, с. 789]. В. Сиповський звертає увагу на те, що у дітей, які сидять уже немало годин в задушливому класі, учитель в 4-й або 5-й раз питає один і той же обридлий їм урок. Яка увага може бути за таких умов? Якщо зміст уроку сам по собі становить внутрішній інтерес і відповідає силам учнів, якщо викладання ведеться так, що присутні наочність, різноманітність, і мотивується самодіяльність учнів, і нарешті, якщо вчитель, володіючи цілком своїм предметом, ставиться до своїх уроків з живим інтересом, до дітей доброзичливий і справедливий, то йому не доведеться скаржитися на недолік старанності з боку учнів, не доведеться скаржитися і на їх поведінку [3, с. 791].

Всебічно розглядаючи організацію сучасної йому школи, В. Сиповський вважає, що вона нехтує вихованням фізичним. Існуюча в школах гімнастика не має майже ніякого значення. Який сенс мають заняття гімнастикою раз або два на тиждень – гімнастикою, що складається з млявих рухів у задушливій, повній пилу кімнаті? Він переконаний, що «незмірно ціннішими для фізичного розвитку були б різні рухливі ігри на чистому повітрі і різні фізичні вправи, наприклад, біг наввипередки, стрибання та інше». Стародавня Греція та сучасна Англія – ось найкращі зразки, які вказують, як слід поставити справу. На фізичні вправи і рухливу гру, що вимагають енергії і спритності, треба приділити в школі, принаймні, по годині на день і дивитися на них не менш серйозно, ніж на розумові вправи [5, с. 4]. Завдяки рухливим іграм досягається можливий рівномірний розподіл діяльності по всіх частинах тіла, чим досягається і бажана гармонія. Ігри вимагають великих відкритих просторів, великої кількості

чистого повітря. Під час них діти граються, веселі, задоволені, помітне пожвавлення, пришвидшується рух: груди широко розкриваються, легені посилено працюють, кров швидко циркулює, рум'янець на всю щоку, блиск в очах, весь організм освіжається. Це – з гігієнічної точки зору, а з педагогічної заслугове на увагу та обставина, що у дитини виникають різного роду спостереження, міркування і прагнення до досконалості, навик визначати відстань, величину, вагу, у неї розвивається критика, практичність, виховується увага, розум робиться жвавішим, вразливішим, виробляється ясність думки, твердість духу, непорушність характеру. Молодь привчається до спілкування, порядку, розумної дисципліни [1, с. 211]. Гра є відпочинком вже тому, що вона не містить в собі нічого схожого на навчання, вона являє собою вільну, невимушену діяльність духу і тіла, найкраще відволікає від серйозних занять, кращий засіб відновлення сил, втрачених під час занять у класі і потрібних знову для подальшої роботи школярів. Правильні ігри є кращим засобом для приборкання зайвого марнославства, зарозумілості, розбещеності дітей. Супроводжуючись співом, ігри можуть давати підставу естетичному вихованню.

Виступаючи проти вузького одностороннього виховання, видатний педагог не раз указував на важливість розвитку естетичного почуття. Мистецтво – спів, музика, малювання, ліплення повинні займати місце ніяк не нижче інших навчальних предметів. Викладання цих мистецтв повинно бути доручено не першим зустрічним невдалим співакам і художникам, а досвідченим педагогам. Тоді не буде такого явища, яке зустрічається тепер часто й густо, що деякі учні усуваються від уроків співу на тій підставі, що у них немає музичного слуху, а інші залишаються без будь-якої уваги учителя малювання внаслідок того, що не мають здатності до цього мистецтва. Талановиті педагоги, звичайно, зрозуміють, що завдання школи – готувати не співаків і художників, а застосовувати всіх зусиль, щоб, наскільки можливо, розвинути в тому чи іншому напрямі сили учнів, – і що головне завдання мистецтв в школі – розвинути по можливості естетичний смак і таким шляхом відкрити доступ в душу поколінь цілому ряду облагороджувальних насолод, можливих лише за розвиненого почуття витонченого. Боляче дивитися на багатьох молодих людей, учнів та учениць, близьких до зрілості, нудних, похмурих. Рідко, дуже рідко почуєш, щоб вони співали для себе або малювали для свого задоволення: учитель співу виніс вирок, що у них немає музичного слуху; учитель малювання запевнив, що у них немає художніх здібностей, і ці «забраковані» (часто цілком безпідставно) втрачають охоту співати і малювати навіть для свого задоволення» [5, с. 4].

Водночас В. Сиповський зауважує, що не підлягає сумніву високе педагогічне значення занять ручною працею. Мало того, що вони сприяють розвитку окоміру, спритності рук, вправляють м'язи; але тут і мало здібні учні можуть знаходити моральне задоволення, бо при старанності і енергії

всякий може досягти задовільних результатів у ручній праці [5, с. 4].

Отже, на основі аналізу проблеми формування дисципліни учнів у школі, висвітленої у статтях В. Сиповського, можемо зробити висновок, що необхідно насамперед брати до уваги індивідуальні особливості дітей. Вихователь має розуміти дитячий світ, дитячу психологію, те, що школа має дбати не про дисципліну, як таку, з усією її суворістю і каральними санкціями, а про правильний виховний вплив на дітей, тому на першому місці повинно стояти виховання. Адже, як відомо, чим більше існує правил, тим частіше непосидючі учні хочуть їх порушити, що навіть перетворюється для них у забавку. Але все-таки вирішальна роль у питанні дисципліни належить вчителю. Саме тому, перспективою подальшого дослідження є аналіз праць В. Сиповського з питань формування особистості вчителя та способи створення сприятливих умов для навчання та праці молодих людей, метою яких має бути передача знань майбутньому поколінню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В. С. Гимнастика или подвижные игры? / В. С. // Образование. – 1893. – Т. 6. – С. 209–212.
2. Леонтьева Н. Педагогические взгляды В. Д. Сиповского / Н. Леонтьева // Русская школа. – 1905. – № 7–8. – С. 30–67.
3. Сиповський В. Школьные вопросы. О дисциплине в школе / В. Сиповський // Женское образование. – 1890. – № 9. – С. 781–796.
4. Сиповський В. Школьные вопросы. О дисциплине в школе / В. Сиповський // Женское образование. – 1890. – № 10. – С. 879–901.
5. Сиповський В. Школьные вопросы. Чего недостает современной школе? / В. Сиповський // Женское образование. – 1890. – № 1. – С. 1–11.